

Od převratu do federace 1948 - 1968

Dne 20. února 1948 podala část členů vlády demisi na protest proti rostoucí z vůli komunistické strany a především jí ovládaných bezpečnostních složek. Demisi podali členové národně socialistické strany (náměstek předsedy vlády Zenkl, ministři Ripka, Stránský a Drtina), strany lidové (náměstek předsedy vlády Šrámek a ministři Hála, Procházka a Kopecký) a Demokratické strany (náměstek předsedy vlády Kočvara, ministři Pietor a Franek a státní tajemník v ministerstvu národní obrany Lichner). K nim se ještě 25. února přidali sociální demokraté – náměstek předsedy vlády Tymeš a ministr Majer.

Prezident Beneš byl vystaven silnému nátlaku KSČ podpořené Ústřední radou odborů, tzv. akčními výbory Národní fronty, akcemi lidových milicí, generální stávkou či obsazením sekretariátů nekomunistických stran, aby demisi ministrů přijal a otevřel tak komunistům cestu k změně politického a sociálního systému státu podle jejich představ. Beneš, zřejmě i kvůli špatnému zdravotnímu stavu a slabému odporu demokratických sil, nakonec komunistickému nátlaku podlehl a demisi ministrů přijal. Formálně sice k porušení ústavy nedošlo, jednalo se však o počátek komunistického režimu vlády jedné strany, maskovaného fasádou poválečné Národní fronty. Poté, co Beneš přijal demisi ministrů, umožnil Gottwaldovi rekonstruovat vládu o komunistům loajální ministry či o komunistické souputníky ze stran Národní fronty. Náměstky předsedy vlády se stali předseda Ústřední rady odborů Antonín Zápotocký a sociální demokrat Bohumil Laušman. Do vlády se vrátil jako ministr průmyslu i Zdeněk Fierlinger. Novým ministrem zahraničního obchodu se stal Antonín Gregor (KSČ), vnitřního obchodu František Krajčír (KSČ), ministrem dopravy Alois Petr (lid.), ministrem pošt Alois Neuman (nár. soc.), ministrem sociální péče Evžen Erban (soc. dem.), ministrem zdravotnictví Josef Plojhar (lid.), ministryní výživy Ludmila Jankovcová (soc. dem.), ministrem techniky Emanuel Šlechta (nár. soc.) a ministrem pro sjednocení zákonů Vavro Šrobár (Strana slobody). Státním tajemníkem v ministerstvu národní obrany byl jmenován Ján Ševčík (Demokratická strana, Strana slovenské slobody). V kabinetu přislíbil účast i dosavadní ministr zahraničí Jan Masaryk, který symbolizoval hned v několika faktorech kontinuitu s předchozími epochami. Tragická smrt, o níž se dodnes vedou spory, však nakonec jeho účast v obrozeném Gottwaldově kabinetě znemožnila. Řada dosavadních členů vlády volila raději cestu emigrace (Hubert Ripka, Jaroslav Stránský, Petr Zenkl, Václav Majer, Adolf Procházka, posléze i Bohumil Laušman), jiní skončili ve vězení (Jan Šrámek, František Hála, Prokop Drtina, Ján Ursíny, posléze i Ján Lichner). Nastala otevřená a totální výměna politických elit.

Rekonstruovaná Gottwaldova vláda zvaná vláda „obrozené Národní fronty“ předstoupila 10. března 1948 před Ústavodárné Národní shromáždění s programem zvaným též „Akční program.“ Při přednesení programu předseda vlády Gottwald kritizoval z třídního hlediska nejen předmnichovskou republiku, ale podal i komunistický pohled na poválečný vývoj a především na únorové události. Pro budoucnost nastínil program rozsáhlých přeměn společnosti v duchu „lidové demokracie“, zestátnění ekonomiky a „očisty veřejného života“. To vše měla zajistit i nová ústava. Ve skutečnosti se jednalo o nastolení totalitního režimu s dominantním postavením Komunistické strany v rámci „obrozené“ Národní fronty, která však byla jen poslušným nástrojem nového režimu.

Po nedemokratických volbách konaných dne 30. května 1948, kdy byla připuštěna jen tzv. jednotná kandidátka Národní fronty (získala 86.6 procent hlasů a všechny mandáty), a po abdikaci prezidenta Beneše 7. června 1948, již novému režimu nestála v cestě žádná překážka. Ústavní rámec pro poúnorové období představovala zejména tzv. Ústava 9. května 1948. Charakter nového komunistického režimu se projevil mimo jiné tím, že návrhy ustanovení ústavy projednávalo nejen Národní shromáždění, ale i předsednictvo KSČ. Ústava sice obsahovala některé formální demokratické prvky a navazovala na přípravu ústavy z let 1946-1948 i na Ústavu z roku 1920, v praxi však stalinistickému pojetí nového společenského uspořádání nedokázala zabránit. Byla také praxí často obcházena a následně měněna a uzpůsobována sovětskému vzoru. To se týkalo i ústavního a faktického postavení vlády a jejího vlastního působení. Ústavní postavení vlády bylo navíc měněno dalšími zákony, zejména ústavním zákonem č. 47 / 1950 Sb. o úpravách v organizaci veřejné správy, který rozšířil nařizovací pravomoci vlády za spolupodpisu prezidenta republiky a vládním nařízením č. 5 / 1953 Sb. o nové organizaci vládních prací.

Charakteristickým rysem vlády bylo to, že se stala zosobněním centralizace státní správy a jejího ovládnutí komunistickou stranou. Vláda byla prohlášena nejvyšším orgánem moci vládní a výkonné. Formálně byla odpovědná Národnímu shromáždění a jejího předsedu a členy jmenoval prezident republiky. Skládala se z předsedy vlády, jeho náměstků a ostatních členů – ministrů a státních tajemníků. Práci vlády řídil její předseda, který svolával a řídil schůze vlády a určoval pořad jednání. Ústava mu též dávala pravomoc sjednocovat činnost všech ústředních úřadů a dohlížet nad prováděním vládního programu. Předsedu vlády mohl zastupovat některý z jeho náměstků. Pro administrativní zajištění těchto úkolů sloužil předsedovi vlády pochopitelně Úřad předsednictva vlády.

Úřad předsednictva vlády také administrativně zajišťoval záležitosti, ve kterých vláda rozhodovala ve sboru. Jednalo se zejména o „všechny důležitější věci politické povahy“, jmenování soudců a státních zaměstnanců, přípravu a schvalování vládních nařízeních, o přípravu vládních návrhů pro Národní shromáždění a o spolupráci s Kanceláří prezidenta republiky ve věci užití práva vracet zákony s připomínkami a o spolupráci se Slovenskou národní radou. Úřad předsednictva vlády, respektive většina jeho odborů, prošla reorganizací a změnou kompetencí až roku 1950. Do té doby po formální stránce přetrvávala struktura vytvořená v letech 1946-1947, tedy vedle kabinetů a sekretariátu existence čtyř odborů – administrativního, politického, legislativního a personálního. Předsedovi vlády byly vedle ÚPV podřízeny i další instituce, přičemž premiéra ve styku s nimi zastupoval právě vedoucí úřadu předsednictva vlády. Jednalo se o Státní úřad plánovací, Generální sekretariát hospodářské rady, Ústřední rozdělovnu uhlí, Ústřední rozdělovnu minerálních olejů a pohonných látek, Státní úřad statistický, Nejvyšší úřad cenový, Správní soud a Plánovací komisi pro hl. město Prahu a okolí.

Dosavadní předseda vlády Klement Gottwald byl po Benešově abdikaci nejprve pověřen, aby vykonával všechny povinnosti spojené s touto funkcí a 9. června byl jednomyslně doporučen ÚV KSČ a Předsednictvem ústředního akčního výboru Národní fronty na funkci prezidenta republiky. Národní shromáždění poté skutečně Gottwalda jako „prvního dělnického prezidenta“ zvolilo 14. června 1948. O den později byla ustavena nová vláda vedená zkušeným komunistickým politikem a odborovým předákem Antonínem Zápotockým.

V první etapě fungování vlády od roku 1948 do poloviny padesátých let se projevila snaha maximálně posílit vládu oproti parlamentu a zároveň podřídit vládu rozhodování nejvyšších stranických orgánů, zejména Předsednictvu Ústředního výboru KSČ a sekretariátu ÚV KSČ a

jeho oddělením. ÚV KSČ například vytvořil již v roce 1948 svoji právní komisi, která měla rozhodující vliv na postup legislativních prací, v ekonomické oblasti sehrála podobnou roli Hospodářská rada ÚV KSČ. Přímou stranickými orgány řízena zejména bezpečnost a zahraniční politika.

Zároveň však byla vláda posílena možností vydávat nařízení s mocí zákona například při provádění opatření nutných pro zabezpečení prvního pětiletého plánu, což v praxi znamenalo možnost zasahovat do takřka všech oblastí života společnosti. Zákonem č. 132/1949 Sb. pak mohla vláda formou vládního nařízení rušit orgány veřejné správy, které byly vytvořeny zákonem a mohla měnit i jejich působnost. Podobnou roli měl i ústavní zákon č. 47/1950 Sb. o úpravách v organizaci veřejné správy, kterým vláda získala formou vládních nařízení za spolupodpisu prezidenta možnost orgány veřejné správy nejen rušit, ale i zřizovat nová ministerstva, pověřenectva a jiné orgány veřejné správy a upravovat jejich působnost, a to za účelem „pružného a účelného“ přizpůsobování veřejné správy „běžným úkolům“. Vláda vzápětí zákon použila pro účelové zřízení ministerstva národní bezpečnosti.

Pod zřejmým sovětským vlivem byla vláda poměrně rozsáhlá a počet jejích členů a resortů se i nadále zvyšoval. Nejvíce je to patrné u ekonomických odvětvových resortů, jejichž počet se zvýšil až neúměrně. Jejich vznik souvisel s tehdejší pojetím řízení výroby v souladu s potřebami státem centrálně řízeného a plánovaného hospodářství. Ministři stojící v čele těchto resortů zasahovali svými příkazy operativně do výroby a to zejména prostřednictvím tzv. hlavních správ. Takto pojatá ministerstva byla vytvořena zejména v roce 1951, kdy vzniklo jedenáct nových resortů. Zřízeny byly například resorty paliv a energetiky, hutního průmyslu a rudných dolů, všeobecného strojírenství a lesů a dřevařského průmyslu či chemického průmyslu. V roce 1953 pak přibýly například resorty státních statků, stavebních hmot či místního hospodářství. V roce 1956 tak měla vláda 30 ministrů, Státní plánovací úřad, 15 samostatných státních či vládních výborů (členy vlády tak byli například předsedové Státního výboru pro výstavbu, Státního výboru pro rozvoj techniky či Vládního výboru pro zvelebení zemědělského, lesního a vodního hospodářství), komisí a pět ústředních úřadů či správ.

Vedle maximalizace možnosti zásahů do ekonomické sféry života se odrazila politická realita a její změny také v tom, že do vlády se dostávají představitelé bezpečnostního aparátu Karol Bacílek či Rudolf Barák. Politické procesy, které se staly již od roku 1949 prostředkem disciplinace veřejného života a celé společnosti, se nevyhnuly ani vládě. Ze Zápotockého kabinetu na popravišti skončil ministr zahraničí Vladimír Clementis a náměstek předsedy vlády Rudolf Slánský. Perzekuci neušel ani Ludvík Svoboda. Antonín Zápotocký stál v čele vlády do svého zvolení prezidentem na jaře 1953, jeho kabinet fungoval ještě půldruhého roku, v čele jej však vystřídal dosavadní náměstek předsedy vlády, slovenský komunista Viliam Široký, který pak zastával úřad premiéra dalších deset let.

Roku 1952 proběhla reorganizace práce Úřadu předsednictva vlády, jež se týkala především vnitřních mechanismů fungování a předávání podkladů a informací. Byl inovován rozdělovník podkladů pro normální a tajnou část schůze vlády a k nim samostatný centralizovaný normální a tajný protokol. Tajné materiály se týkaly převážně tvorby státních národohospodářských plánů, návrhů usnesení strany a vlády (toto spojení se stalo na dlouhá desetiletí konvenční floskulí), obsahoval zprávy o jejich plnění, materiály k organizaci a systemizaci ústředních úřadů a písemnosti mnoha komisí československých i mezinárodních, zprávy o vývoji průmyslu, zemědělství, obchodu a z politicko-kulturního života. Podklady pro tajnou část jednání vlády dostával premiér a jeho náměstkové, přičemž nejfrekventovaněji se vyskytují jména Zdeňka Fierlingera a Jaromíra Dolanského. Materiály týkající se Slovenska –

podklady i usnesení – byly zasilány předsedovi Sboru pověřenců, tedy jakési limitované slovenské autonomní vlády. Roku 1952 byl upraven také praktický chod ÚPV v tom smyslu, že došlo ke změně návštěvních dní. Ty byly původně stanoveny na středu a čtvrtek dopoledne, odtud se změnilo pouze na středu celý den a byla zřejmá snaha sjednotit je ve všech centrálních úřadech. Režim ÚPV poté vypadal následovně: pondělí – kolegium ministrů, úterý – vláda, středa – návštěvní den, čtvrtek, pátek a sobota – práce ústředních úřadů, porady atd.

V roce 1953 došlo k významné změně v práci vlády a potažmo i v jejím administrativním zajištění. Na základě vládního nařízení č. 5 / 1953 Sb. ze dne 31. ledna 1953 o nové organizaci vládních prací totiž předseda vlády a jeho náměstci tvořili znovu samostatné předsednictvo vlády. Došlo též ke zřízení funkce prvního náměstka předsedy vlády, který předsedu vlády v nepřítomnosti zastupoval. Předsednictvo vlády mělo podle tohoto vládního nařízení vyřizovat „běžné věci“ vlády mezi jejími jednotlivými zasedáními. Kromě toho mu bylo podle sovětského vzoru svěřeno operativní řízení a kontrola jednotlivých členů vlády. To vedlo k tomu, že náměstci předsedy vlády vytvářeli nejrůznější pracovní skupiny zejména z členů ekonomických či bezpečnostních resortů a náměstkům tak ve skutečnosti podléhaly vždy určité skupiny ministerstev. Další významná změna byla zavedena ústavním zákonem č. 81/ 1953 Sb. ze dne 16. září 1953. Na jeho základě byla soustava národních výborů podřízena přímo vládě. Došlo proto ke zřízení Komise pro otázky všeobecného řízení národních výborů.

Úřad předsednictva vlády prošel další reorganizací, jejíž výsledky vypadaly na krátkou dobu takto: V zásadě se ÚPV dělil na A. Sekretariát předsedy vlády, B. Odbor vnitřní správy, C. Odbor politicko-správní a D. Odbor národohospodářský. Sekretariát předsedy vlády vyřizoval osobní korespondenci premiéra, sestavoval schůze vlády, připravoval podklady, projevy, vyřizoval stížnosti. Denně do sekretariátu docházelo asi 100 dopisů, jejich čtení trvalo přibližně tři hodiny, vedle toho docházela ještě pošta adresovaná přímo premiérovi, asi 20-25 dopisů od občanů denně. Chod odboru vnitřní správy zajišťovali tito referenti: pro protokol (ceremoniel), pro ministerstvo zahraničních věcí a styk s cizinou, pro ministerstvo národní bezpečnosti a ministerstvo národní obrany, pro věci dislokační komise, pro věci tiskové, pro věci kádrové a osobní, finanční a plánovací, pro hospodářskou správu úřadu a provoz aut a dále zde byla ústřední kancelář, korespondence a telefonní ústředna. Později nakrátko přibyl ještě referent pro rezervování pracovních sil. Legislativní záležitosti zajišťoval převážně odbor C.

V roce 1954 vstoupila v platnost další reorganizace ÚPV, jež bezesporu souvisela se změnou struktury vlády. Úřad byl rozdělen na několik desítek odborů, z nichž každý měl další pododborny. Odbory 1-18 byly tyto: sekretariát vedoucího úřadu, paliv, energetiky, hutí a rudných dolů, strojírenství, chemie, stavebnictví, dopravy a spojů, lehkého průmyslu a obchodu, zemědělství a lesů, zahraničního obchodu, kultury a školství a zdravotnictví, financí, plánu a statistiky, právní, zahraničních věcí, administrativních orgánů, speciální výroby. Odbory a oddělení 21-24 byly: kádrový, státních vyznamenání a oficiálních akcí, studijní a dokumentační. Odbor 31 měl na starosti vnitřní správu – a sice účtárnu, rozpočet a hospodářskou správu a dále kancelářskou správu. Odbory 41-47 tvořily Komise pro otázky všeobecného řízení národních výborů, Vládní výbor pro výstavbu, Vládní výbor pro geologii, Státní systemizační komise, Státní mzdová komise, Vládní dislokační komise a Vládní komise pro výstavbu pohraničí. Z výše naznačeného přehledu jasně vyplývá, jak moc se posunulo poslání ÚPV. Je zřejmé odsunutí významu celé vlády v legislativním procesu ve prospěch vedoucích orgánů komunistické strany, stejně tak je zřejmé přesunutí těžiště činnosti do direktivního řízení a kontroly všech složek národního hospodářství. Politické záležitosti se

staly doménou stranických grémií, vláda byla v podstatě spíše orgánem úřednickým. V souvislosti s touto změnou došlo k opětovné decentralizaci spisové služby, neboť její centralizovaná podoba, zavedená před dvěma lety, nemohla v této spleti obstát.

Řada z výše uvedených odborů byla zrušena v druhé polovině padesátých let, místo toho přibýly některé další: roku 1957 odbor 48 – Vládní komise na ochranu proti zbraním hromadného ničení, jež byla ještě téhož roku nahrazena Výborem pro zvelebení lesního a vodního hospodářství, dále 49 odbor obrany a odbor 30 – odbor zmocněnce pro výstavbu východního Slovenska.

Po roce 1956 se i ve složení vlády a jejích resortů projevilo společenské uvolnění. Byl snížen počet odvětvových resortů jejich sloučením a koncem padesátých let se upustilo i od nejcitelnějších administrativně byrokratických zásahů ministrů do výrobní činnosti, které byly charakteristické pro počátek 50. let. V roce 1959 byla pro zlepšení účinnosti plánovaného hospodářství vytvořena Státní plánovací komise, v jejímž čele stál místopředseda vlády. Zároveň došlo k přijetí nového jednacího řádu vlády i jejího předsednictva. Podnětem se stalo usnesení ÚV KSČ, jímž „uložil vládě, aby podstatně zvýšila úroveň své práce“. Za hlavní úkoly bylo označeno zabezpečování rozvoje národního hospodářství, dovršení kulturní revoluce a rozvoj socialistické demokracie, což měly být položky „neoddělitelné od stále vzrůstající vedoucí úlohy komunistické strany, jejího ústředního výboru jakožto vrcholného orgánu společenského vývoje ve všech oblastech. Úkolem vlády je iniciativně vést práci státního a hospodářského aparátu k tomu, aby organisátorsky všestranně zabezpečoval důsledné uskutečňování usnesení a direktiv strany“. Zároveň měla vláda prohlubovat zásady „demokratického centralismu“. Všechna přijatá usnesení vlády měla být zasílána prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ a prezidentovi republiky, členům vlády a generálnímu prokurátorovi. Nový jednací řád se zmiňoval také o úkolech aparátu předsednictva vlády. Odbory předsednictva vlády „pracují v úzké součinnosti s odděleními ÚV KSČ“, pravidelně měly dále spolupracovat s pracovníky Státní plánovací komise, udržovat pracovní kontakt s ministerstvy, krajskými národními výbory a svazy Revolučního odborového hnutí. „Administrativní složky aparátu tvoří Kancelář předsednictva vlády v čele s vedoucím Kanceláře.

Významná změna v podobě vlády se udála v roce 1960 v souvislosti s přijetím nové ústavy. Stále více bylo totiž zřejmé, že původní ústavní úprava z roku 1948, zejména svými původně demokratickými, „krycími“ prvky neodpovídá nové povaze komunistického režimu konce 50. a počátku 60. let. V ÚV KSČ se proto množily hlasy volající po nové ústavě. Při její přípravě se objevily i úvahy o dosažení nové úrovně socialistického společenského uspořádání a volání po větším využití sovětského vzoru – především Ústavě SSSR z roku 1936. Vedoucími komunistickými funkcionáři bylo například konstatováno, že ústava musí být již ústavou socialistického státu, který vyřešil problematiku prvního období přechodu od kapitalismu. Návrh nové ústavy schválilo ÚV KSČ v dubnu 1960 a jeho koncepce byla projednána na celostátní konferenci KSČ v červenci 1960.

Před vlastním schválením návrhu ústavy připraveného symbolicky vrcholnými orgány komunistické strany proběhly v červnu 1960 volby do Národního shromáždění. Volby byly spojeny s tzv. „všenárodní diskuzí“ o návrhu Ústavy, kterou organizovala Národní fronta. Všenárodní diskuze stejně jako volby (s tradiční více jak 99 % účastí) však byly více méně formálním a manifestačním potvrzením reálné politické situace.

Nové Národní shromáždění schválilo návrh ústavy dne 11. července 1960 a ústava byla vyhlášena ve Sbírce zákonů pod číslem 100/ 1960 Sb. Ústava z roku 1960 přinesla do československého ústavního vývoje po roce 1948 i ústavní potvrzení „vedoucí úlohy“ Komunistické strany Československa. Ústava prohlásila československý stát za socialistický, což se promítlo i do nového názvu státu – Československá socialistická republika a do znění preambule. Do ústavy se též prosadilo pojetí československého státu jako státu unitárního a centralizovaného. Preambule Ústavy pak kromě shrnutí dosavadního vývoje od roku 1945 z pohledu komunistické strany deklarovala dosažení socialistického stupně vývoje společnosti a zároveň naznačovala i budoucí vývoj směrem k vytváření základů pro přechod ke komunismu.

Podle ustanovení první hlavy nazvané „Společenské zřízení“ byla Československá socialistická republika socialistickým státem založeným na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída. Kromě již zmíněné vedoucí úlohy KSČ Ústava z roku 1960 ústavně zakotvila i politický systém Národní fronty. V oblasti ekonomického systému Ústava prohlásila za jeho základ tzv. „zespolečenštění výrobních prostředků“, plánovité řízení národního hospodářství na socialistickém vlastnictví jako hlavním druhu vlastnictví – a to buď ve formě vlastnictví státního či družstevního. Ústava připouštěla ještě i tzv. vlastnictví osobní a za jistých omezujících podmínek i drobné soukromé vlastnictví. V Ústavě bylo zakotveno i mezinárodně politické směřování státu – a sice orientace na Sovětský svaz a ostatní státy socialistické soustavy.

Co se týká podoby vlády, odpovídala koncepci vlády jako „nejvyššího výkonného orgánu státní moci“ v Československé socialistické republice a i v její ústavní úpravě se promítla ideologická podmíněnost Ústavy z roku 1960. Vláda se opět skládala z předsedy a jeho náměstků, kteří tvořili předsednictvo vlády ve smyslu vládního nařízení č. 5 / 1953 Sb. Vláda měla podle ústavy organizovat a zajišťovat plnění úkolů socialistického státu, a to jak v oblasti „hospodářské a kulturní výstavy“, tak i při „zvyšování životní úrovně pracujících“, v oblasti bezpečnosti státu a v oblasti „mírové zahraniční politiky“. Vláda ve sboru především sjednocovala, řídila a kontrolovala činnost ministerstev a ostatních ústředních orgánů státní správy, řídila a kontrolovala práci národních výborů, připravovala dlouhodobé plány rozvoje národního hospodářství, vydávala usnesení a nařízení „na základě zákonů a k jejich provádění“, podávala návrhy zákonů Národnímu shromáždění a jmenovala některé kategorie státních funkcionářů a vedoucích hospodářských organizací.

Po vydání ústavy z roku 1960 se ještě zvýraznila podřízenost vlády nejvyšším stranickým orgánům, které představovaly skutečné centrum moci ve státě. ÚV KSČ byl organizován do jednotlivých oddělení, která dohlížela na příslušné resorty a řešila i otázky praktického fungování správy státu. Předseda vlády a někteří z jeho náměstků pak byli zároveň členy Předsednictva ÚV KSČ a ministři alespoň Ústředního výboru. Základní linii politiky státu schvalovaly pravidelné stranické sjezdy. ÚV KSČ projednával koncepce politického, sociálního či ekonomického rozvoje státu a jeho Předsednictvo pak často předjednávalo a schvalovalo na stranické úrovni konkrétní vládní rozhodnutí. Vláda se tak stala orgánem, který stranické instrukce realizoval v každodenní praxi a převáděl stranická usnesení i do podřízené soustavy národních výborů. Rozhodnutí nejvyšších stranických orgánů vedla i k obsazování konkrétních vládních postů a to včetně postu předsedy vlády. Zejména během úřadování prvního tajemníka KSČ a zároveň prezidenta A. Novotného byla linie stranického rozhodování ještě více vychýlena v neprospěch ústavních orgánů.

Dne 11. července 1960 byla podle Ústavy z roku 1960 jmenována nová vláda Československé socialistické republiky, znovu vedená Viliamem Širokým. Vláda měla 6 náměstků předsedy vlády, byl však poněkud snížen počet resortů a sice na 20. Kromě toho se však členy vlády stali předseda Vládní komise pro národní výbory, Státní plánovací komise, Státního výboru pro rozvoj techniky, Ústředního úřadu státní kontroly a statistiky a čtyři ministři bez portfeje.

Zásadní změna ve složení vlády nastala 20. září 1963, kdy Viliama Širokého po deseti letech vystřídal Jozef Lenárt. Stalo se tak na základě rozhodnutí stranických orgánů po rozšířeném plenárním zasedání ÚV KSČ, které se konalo ve dnech 29.- 30. května 1963. Na něm byly totiž kritizovány zejména narůstající ekonomické obtíže státu a nekoncepčnost řízení ekonomiky. Lenártova vláda měla jen čtyři náměstky, další změna spočívala i v tom, že se členy vlády jako ministři bez portfeje stali i předseda a místopředseda SNR, předseda Slovenské plánovací komise, předseda Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, předseda Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky, od roku 1965 pak i předsedové nově zřízených Státní komise pro finance a mzdy a Ústřední správy vodního hospodářství.

Na jaře roku 1964 byl projednán a schválen nový jednací řád vlády. Oproti dřívější úpravě, kdy byly plenární schůze vlády svolávány podle potřeby, byly nyní stanoveny 1x za čtrnáct dní, předsednictvo vlády se i nadále scházelo jedenkrát týdně. Schůzi vlády se od nynějška povinně účastnil generální prokurátor, a podle potřeby byli zváni předsedové krajských národních výborů a ROH.

V souladu s novým jednacím řádem vlády byl poté vypracován návrh statutu „aparátu předsednictva vlády“. Roku 1965 měl aparát ÚPV 511 pracovníků, na rok 1966 bylo plánováno zvýšení na 612 pracovníků, s delimitacemi z ministerstev těžkého průmyslu a financí pak ještě o 30 více. V sekretariátu předsedy a jeho 7 odborech pracovalo 91 zaměstnanců, v sekretariátech a odborech podřízených čtyřem místopředsedům 94 osob, v odděleních a odborech Kanceláře předsednictva vlády dalších 187, nejpočetnějšími složkami byly dále Státní mzdová komise – 58 a Vládní výbor pro hospodářskou a vědecko-technickou spolupráci - 48. Ostatní složky měly do 20 zaměstnanců.

V roce 1965 iniciovaly stranické orgány další změny ve složení Lenártovy vlády. ÚV KSČ 3. listopadu 1965 přijalo „usnesení o změnách v obsahu, metodách a formách práce orgánů centrálního řízení“ a 10. listopadu provedl A. Novotný změny ve vládě. Důvodem změn byla především zoufalá snaha komunistického vedení racionalizovat řízení ekonomiky a najít optimální podobu ústředních orgánů státní správy, zejména ministerstev. Předsednictvo ÚV KSČ v této souvislosti hovořilo především o tzv. nové soustavě řízení. V letech 1965 a 1966 proto došlo k některým úpravám v působnosti ministerstev a ke vzniku některých nových resortů, jako bylo například ministerstvo kultury. Časté byly i personální výměny ministrů, které souvisely s nespokojeností stranických orgánů s fungováním vlády. V letech 1964-1967 tak bylo vyměněno na patnáct členů vlády.

Od konce roku 1967 se předsednictvo vlády zabývalo organizačními změnami v práci vlády a jejích orgánů. Byla zřízena pracovní skupina ministrů, vedená premiérem Lenártem, která měla provést rozbor obsahu činnosti a metod práce ústředních orgánů státu, zabývat se náměty vztahujícími se k organizaci práce vlády (měly být předloženy plenárnímu zasedání ÚV KSČ v prosinci 1967). Komise měla posoudit náměty na posílení úlohy vlády při řízení národního hospodářství, zejména návrh na postavení a úkoly Hospodářské rady. V úvahu připadala i zřízení ministerstva veřejných prací, dále rozpracování námětu na zřízení ministerstva práce a sociální péče (dosud byl ústředním orgánem Státní úřad sociálního

zabezpečení) a Státního cenového úřadu. Závěry měly být předloženy vládě a orgánům komunistické strany do konce února 1968.

Ústava z roku 1960 „naděje“ o budování socialistické společnosti stanovené ve své preambuli nespĺnila a ani splnit nemohla. V průběhu 60. let, a zejména jejich druhé poloviny se dostala do přímé konfrontace s postupnou liberalizací československé společnosti, která vyvrcholila „obrodným procesem“ roku 1968. Společenské změny si vynutily i diskuze o změně ústavy. Některé ústavní předpisy měly za úkol řešit otázky související se společenskými změnami „Pražského jara“. Jednalo se například i o vyrovnání, jakkoli jen dílčí, s nezákonnostmi první fáze fungování komunistického režimu. Ústavní zákon č. 81/1968 Sb. jímž se přechodně upravují některé otázky voleb soudců byla Národním shromáždění a Slovenské národní radě dána pravomoc volit a odvolávat soudce pro zvláštní rehabilitační senáty podle zákona o soudní rehabilitaci.

V průběhu dubna 1968 se změnilo nejen složení, ale i skutečná role vlády v řízení státu. Změny vycházely především z jednání ÚV KSČ, které v tzv. Akčním programu KSČ z 5. dubna požadovalo společenské reformy, včetně změny v pojetí úlohy komunistické strany a jejího vlivu na řízení státu. Nejprve byl 30. března zvolen novým prezidentem republiky generál Ludvík Svoboda, předsedou Národního shromáždění se stal Josef Smrkovský a 8. dubna 1968 byla jmenována vláda vedená Oldřichem Černíkem. Jejimi místopředsedy se stali František Hamouz, Peter Colotka, Gustáv Husák, Lubomír Štrougal a Otto Šik. Členy vlády se stali i zastánci reformního komunismu, včetně již zmíněného reformního ekonomy Otty Šika, či ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka, ministra školství Vladimíra Kadlece, ministra kultury Miroslava Galušky nebo ministr vnitra Josefa Pavla.

Nové pojetí vládnutí se odrazilo i v pojetí funkce úředního aparátu vlády. Byl předložen návrh na vybudování tiskového útvaru vlády, jehož úkolem bylo zpracovávat informace z domácího a zahraničního tisku a informovat veřejnost o práci vlády. Jednotliví členové předsednictva vlády měli v několika dnech předložit své návrhy na celkovou organizaci a vybavení svého úseku a do 14 dnů návrhy na celkovou organizaci aparátu předsednictva vlády. Schůze předsednictva se měly konat nadále pravidelně každý týden ve středu a plenární schůze vlády každých 14 dní ve čtvrtek. Předseda vlády Černík měl zajistit, aby členové předsednictva dostávali politické informace z ÚV KSČ. Podklady a usnesení, které ÚPV doposud zasílal prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ, od konce března 1968 již zasílány nebyly.

Po jmenování nové vlády se změnila i organizace ÚPV. Struktura vypadala následujícím způsobem: I. Kabinet předsedy vlády (24 osob), II. Sekretariáty místopředsedů vlády (46, nejvíce sekretariát Gustáva Husáka - 13), odbory právní, zahraničních věcí, obrany a bezpečnosti, školství a kultury, tiskový a informační, kádrového pořádku vlády, stížností a dopisů pracujících, hospodářskopolitický, kvantitativní analýzy, organizace řízení a výstavby státního aparátu (celkem 95 osob, nejvíce odbor organizace řízení – 20), III. Sekretariát Hospodářské rady (169 pracovníků), IV. Sekretariát pro spolupráci s členskými státy RVHP (31), Kancelář předsednictva vlády (odbor personální, autoprovoz, závodní jídelna, zámek Koloděje, chata atd., 185 osob). Reorganizací došlo k nárůstu asi o 80 nových zaměstnanců a celkový počet tak stoupl na bezmála 550 lidí.

Změna v pojetí postavení vlády naznačená již v Akčním programu se projevila i ve způsobu, jakým se obnovoval skutečný obsah ústavního a politického vztahu mezi vládou a Národním shromáždění. Černíkova vláda totiž předstoupila před Národní shromáždění počátkem května s vládním prohlášením a to jej po zajímavé diskuzi 3. května schválilo. Vládní prohlášení

obsahovalo především požadavek na vyřešení česko-slovenského poměru a na společenské a ekonomické reformy. Vláda se mimo jiné zavázala, že bude „důsledně čelit byrokratizaci státních orgánů a administrativní monopolizaci moci“. Vedle toho deklarovala, že bude „vyvíjet takové metody a formy své práce, aby celá její činnost mohla být plně kontrolována Národním shromážděním. Odpovědnost vlády i jednotlivých jejích členů Národnímu shromáždění je hlavní formou odpovědnosti vlády občanům, „lidu“. Největší část programového prohlášení byla věnována hospodářským otázkám. V souvislosti se zamýšlenou federalizací pak bylo požadováno „změnit strukturu a funkci centrálních státních orgánů. Tyto orgány nemohou podniky řídit přímými příkazy, ale především formulováním obecných, závazných podmínek... Je nezbytné, aby přitom státní správa byla zkvalitněna a současně došlo k její racionalizaci a zhospodárnění“. Z dikce samé je vidět zásadní změnu postojů oproti předchozímu období, To samé se týká i oblasti zahraniční politiky, kterou programové prohlášení končilo.

Trvalým základem měla být úzká spolupráce se SSSR a dalšími socialistickými státy, přičemž stupeň společenské dělby práce v rámci RVHP byl považován za nedostatečný a bylo požadováno zkvalitnění činnosti této instituce. „Vůči kapitalistickým státům budeme provádět nadále politiku mírového soužití. Za hlavního činitele stabilizace evropských poměrů považujeme uznání současného stavu v Evropě všemi státy... Vidíme velké možnosti pro rozvoj styků zejména s Francií, Itálií, Velkou Británií, zeměmi Beneluxu, severskými státy, neutrálním Rakouskem. Je především na americké vládě, aby odstranila překážky ve vztazích ČSSR-USA.“ Základním problémem byly i nadále vztahy československo-německé, přičemž byly rozhodně odmítnuty všechny „revanšistické, protidemokratické, neonacistické tendence, avšak na druhé straně příznivě oceňujeme všechny progresivní demokratické tendence v NSR. Předpokladem normalizace vztahů s NSR je vyřešení některých otázek zásadního významu pro nás.

Vláda začala skutečně připravovat příslušné návrhy právních norem a konkrétních opatření, které by uvažované reformy prosadily. Vládě se však až do srpna 1968 nepodařilo zcela vymanit z podřízeného postavení vůči Předsednictvu ÚV KSČ. Z uvažovaných změn se nakonec prosadil především požadavek nově řešit česko-slovenský státoprávní poměr, což se samozřejmě dotklo i podoby vlády. Stalo se tak jednak ústavním zákonem č. 77/ 1968 Sb. ze dne 24. června 1968 o přípravě federativního uspořádání ČSSR, jednak vlastním ústavním zákonem o československé federaci, který však již byl přijat po invazi SSSR a vojsk Varšavské smlouvy.

Znepokojení „Pražským jarem“ ze strany SSSR a ostatních členů Varšavské smlouvy dosáhlo svého vrcholu v létě 1968. Partnerem pro jednání byly i nadále pochopitelně především stranické orgány, nikoli vláda, nepřijemná mezinárodní jednání proto vedli zástupci ÚV KSČ. K řešení celé situace ze strany Sovětského svazu byla nakonec použita síla, a tak hodinu před půlnocí na 21. srpna 1968 sovětská vojska překročila hranice ČSSR, vpádu se účastnily i jednotky polské, bulharské, maďarské a východoněmecké armády. Z Prahy byli sovětskými vojáky a KGB násilně odvezeni na území SSSR m.j. předseda NS Josef Smrkovský, předseda vlády Oldřich Černík, první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček a předseda ÚV NF František Kriegel. Zatýkáni byli jménem dělnicko-rolnické vlády. Okupaci bezprostředně odsoudili funkcionáři KSČ, Národní fronty, Národního shromáždění a pochopitelně i vláda. Mimořádná schůze vlády z 21. 8. 1968 protestovala proti tomu, že jí je znemožněn výkon funkce a styk s předsedou a předsednictvem v budově vlády. Prezident měl zabezpečit obnovení fungování řádných ústavních orgánů. V 19 hodin pak bylo v rozhlase vysíláno prohlášení vlády ČSSR „Všemu lidu Československa“.

Okupační síly tedy počítaly s vytvořením tzv. dělnicko-rolnické vlády v čele s Aloisem Indrou, prezident Ludvík Svoboda však odmítl nejen nějakou novou vládu jmenovat, ale i signovat jakoukoli listinu bez zákonných stranických a státních činitelů. Moskevský protokol, pod nímž byl podepsán i premiér Černík, ovšem osud obrodného procesu v Československu zpečetil. Přesto je právě toto období dobou, kdy se vláda poprvé od roku 1948 emancipovala od přímého stranického vedení.